

LİBERAL PERSPEKTİF ANALİZ

SAYI: 20 • EYLÜL 2021

COVID-19'UN KÜRESEL EKONOMİK ETKİLERİ, PİYASA YAPILARI, EKONOMİK ÖZGÜRLÜKLER VE YENİ KÜRESELLEŞME

Harun Öztürkler

FRIEDRICH NAUMANN
FOUNDATION For Freedom.

Türkiye

LIBERAL PERSPEKTİF ANALİZ

Sayı: 20 • Eylül 2021

COVID-19'UN KÜRESEL EKONOMİK
ETKİLERİ, PİYASA YAPILARI, EKONOMİK
ÖZGÜRLÜKLER VE YENİ KÜRESELLEŞME

Harun Öztürkler

© Özgürlük Araştırmaları Derneği, 2021

Bu alışma, Friedrich Naumann Vakfı Türkiye Ofisi (FNF Türkiye) tarafından desteklenmektedir. Bu çalışmadaki görüşler yazara aittir Friedrich Naumann Vakfı Türkiye Ofisi (FNF Türkiye) ve Özgürlük Araştırmaları Derneği'nin görüşlerini yansıtmaz.

Özgürlük Araştırmaları Derneği

Çankaya Mah., Atatürk Bul., No: 160 D: 10 Çankaya, Ankara

(312) 213 24 00 www.oad.org.tr info@oad.org.tr

[f](https://www.facebook.com/ozgurlukarastirmalari) [ozgurlukarastirmalari](https://www.facebook.com/ozgurlukarastirmalari) [ozgurlukar](https://twitter.com/ozgurlukar)

Tasarım ve Dizgi:
Serbest Kitaplar
serbestkitaplar.com

Harun Öztürkler

Öztürkler, doktora derecesini 2002 yılında The American University (ABD)'den aldı. 2014-2015 yıllarında Bölüm Başkanlığını yürüttüğü Kırıkkale Üniversitesi Ekonometri Bölümü'nde öğretim üyesi olarak çalışmakta olan Öztürkler, 2009-2017 yılları arasında Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi'nde (ORSAM, Ankara) Ortadoğu Ekonomileri danışmanı olarak görev yaptı. Öztürkler 2016 yılında Kral Abdullah Petrol Çalışmaları ve Araştırmaları Merkezinde araştırma danışmanı olarak görev yaptı. Öztürkler ayrıca, 2013 yılında, ABD'de Drew University Department of Economics and Business Studies ve The Center on Religion, Culture and Conflict'de misafir öğretim üyesi olarak bulunarak Arap Baharının Ekonomik Nedenleri üzerine araştırma yaptı. Öztürkler ERASMUS öğretim üyesi hareketliliği programı çerçevesinde Danimarka, İtalya ve Bulgaristan'da bulundu. Öztürkler, Ekonomi, İşletme, Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi (JEBPIR)'nin kurucu editörlüğünü (Ocak-Aralık 2015) ve Ortadoğu Etütleri Dergisinin editörlüğünü (Ocak-Aralık 2016) yaptı. Ortak yazarlı iki kitabı olan Öztürkler'in hakemli ulusal ve uluslararası dergilerde yayımlanmış makaleleri bulunmaktadır. Kurucu üyesi olduğu Uluslararası Ekonomik Araştırma ve Çalışmalar Derneği (Ankara) başkanlığını yürüten Öztürkler, İstihdam Araştırmaları Derneği (Ankara) ve Stratejik Çevre Araştırmaları Derneği'nin (Ankara) kurucu üyesidir. Öztürkler Türkiye Ekonomi Kurumun üyesidir. Öztürkler'in temel araştırma alanları arasında makro-ekonometri, ekonomi politikaları, Ortadoğu ülkelerinin politik ekonomileri, göç ve kent ekonomisi yer almaktadır. Öztürkler, Lisan, Yüksek Lisan ve Doktora Düzeylerinde Makroekonomi, Para Teorisi ve Politikası, Ekonometri, Uygulamalı Ekonometri, Matematiksel İktisat ve Büyüme ve Kalkınma ve Kent Ekonomisi dersleri vermektedir.

İÇİNDEKİLER

1. Giriş.....	5
2. COVID-19 ve Küresel Piyasalarda Rekabet ve Ekonomik Özgürlükler.....	7
2.1. Küresel Piyasalarda Rekabet.....	7
2.2. Ekonomik Özgürlükler.....	10
3. COVID-19 ve Küresel Büyüme ve Refah Etkileri.....	15
4. COVID-19, Küresel Ticaret ve Küreselleşme.....	17
5. Sonuç ve Değerlendirme.....	20
Kaynakça.....	21

Pandemiye dünyada her ülkenin hükümeti ve sağlık sistemi hazırlıksız yakalandı ve birçok ülke hükümeti pandeminin boyutunu doğru değerlendiremediği için önlem almakta gecikti.

1. GİRİŞ

COVID-19 pandemisi, tüm dünyaya yayılma özelliği ile tarihte bilinen diğer pandemilerden ayrılmaktadır. Bulaş hızı, kapsamı ve ölüm oranının yüksekliği bu pandemiyi bir insanlık dramına dönüştürdü. Pandemiye dünyada her ülkenin hükümeti ve sağlık sistemi hazırlıksız yakalandı ve birçok ülke hükümeti pandeminin boyutunu doğru değerlendiremediği için önlem almakta gecikti. Bu süreç, tüm dünyada bir çaresizlik durumunu yansıtan ve daha sonra Uluslararası Para Fonu (UPF)'nin Büyük Tecrit olarak adlandırdığı insanların evde kalması ve ekonomilerin kapanması ile sonuçlandı. Bu durum, kriz öncesinde bilinen anlamı ile ulusal ve küresel ekonomik, sosyal ve politik örgütlenme ve ilişkilerin en azından uzun bir süreliğine artık geçerli olmayacağını ve yeniden tanımlanması gerektiğini ortaya koydu.

Kriz öncesinde dünya ekonomi ve politik düzenini betimleyen küresellik düzeyinin ilk aşaması, neo-liberalleşme olarak adlandırılan ve 1980'li yıllarda Batı dünyasındaki toplumsal yaşamın her yönünü etkileyen dönüşümlerle başladı ve aynı yıllarda Sovyetler Birliği'nin çözülmesi ile dünyaya yayıldı. Aynı yıllara denk gelen iletişim teknolojilerindeki hızlı gelişmeler hem bireyler ve firmalar hem de çeşitli sosyal gruplar ve hükümetler arasındaki ilişkileri hızlı bir biçimde kolaylaştırdı ve yaygınlaştırdı. *Bu sürecin ekonomi politik yansıması, tüketim ve üretim süreçlerini belirleyen tüm kararların küresel koşullar ve faktörler dikkate alınarak verilmek durumunda kalınmasıydı.* Bu ulusal ekonomilerin küresel ekonomi ile bütünleşmesi ve

COVID-19 öncesinde ABD ve Çin, ABD ve AB ve diğer ülkeler arasında ortaya çıkan ticaret savaşları, ülke ekonomilerinin hem kaynak ve altyapı hem de teknolojik olarak kırk yıllık küreselleşme sürecinin sonunda birbirlerine teorik öngörünün aksine yakınsamadığını ortaya koydu.

her bir mal ve hizmetin piyasasının boyutunun ve bu piyasalardaki rekabetin küreleşmesi anlamında gelmekteydi. Yükselen ve gelişmekte olan ekonomiler (YGE) başta olmak üzere, dünya ekonomilerinin büyük bölümü 1980'ler sonrasında üretim yapılarını ihracata dönük olacak biçimde yapılandırmayı sağlamak amacıyla fiziksel ve kurumsal altyapılarını dönüştürmeye yönelik büyük yatırımlar yaptılar. Aynı zamanda, Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Çin ve Avrupa Birliği (AB) başta olmak üzere, gelişmiş ekonomiler kendilerini hem kaynaklara erişim hem de üretilen ürünler için pazarlar anlamında tüm dünyayı kapsayan bir rekabetin içinde buldular. Çin'in "Kuşak ve Yol Girişimi" bu süreci tanımlayan en iyi örnek olarak karşımıza çıkmaktadır.

COVID-19 öncesinde ABD ve Çin, ABD ve AB ve diğer ülkeler arasında ortaya çıkan ticaret savaşları, ülke ekonomilerinin hem kaynak ve altyapı hem de teknolojik olarak kırk yıllık küreselleşme sürecinin sonunda birbirlerine teorik öngörünün aksine yakınsamadığını ortaya koydu. Ticaret savaşlarının aslında savaşın tüm taraflarında ekonomik refah kaybına yol açacağına yeniden keşfedilmeye başlaması ile yumuşamaya başladığı bir dönemde COVID-19 salgını ortaya çıktı. COVID-19 pandemisi karşısında küreselleşme ile ilgili ilk argümanlar, küreselleşmenin ortadan kalkacağı, yalnızca ülkeler arasında değil aynı ülkede eyaletler ve bölgeler arasındaki ekonomik ilişkilerin bile zayıflayacağı biçimde oldu. Bunun bir sebebi, yapılan ampirik çalışmaların bulgularının ülkeler ve bölgeler arasındaki ekonomik ve sosyal küçük farklılıkların dahi pandemiye karşı büyük zayıflıklara neden olduğunu ortaya koymasıydı.

Bu geri plan çerçevesinde bu çalışmanın amacı, ekonomilerin son kırk yılda eriştikleri uluslararası ekonomi ile bütünleşme süreçlerinin kısa dönemde tersine dönemeyeceği ön savından yola çıkarak, ülkeler arasındaki ticaretin deseni ve temel mal hizmet ürünlerinin uluslararası piyasa özelliklerini tartışmak ve küreselleşme sürecinin kriz sonrasında her ülkenin kendisi için ekonomik ilişki bölgesi ve etki alanı yaratmak çabası anlamında kısaca ortaya koymaktır. Bunun yanında çalışma, yeni kısa küreselleşmenin uluslararası mal ve hizmetler piyasalarındaki rekabet üzerindeki olumsuz etkilerinin teknolojik gelişme ve ekonomik refah sonuçlarını da değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Son olarak, çalışma kısa küreselleşme sonucunda Türkiye'nin küresel ekonomi politik kurgusundaki olası yerini ve bunun ekonomik gelişme süreci için sonuçlarını kısaca tartışacaktır.

2. COVID-19 VE KÜRESEL PİYASALARDA REKABET VE EKONOMİK ÖZGÜRLÜKLER

Bu alt bölüm COVID-19'un birbiriyle belli ölçülerde nedensellik ilişkisi olan iki kurumsal yapı, rekabet ve ekonomik özgürlükler üzerindeki olası etkilerini tartışmaktadır. Sosyo-ekonomik ve politik özgürlüklerin genişlemesi, girişimci sınıfın gelişmesine katkı sağlayacak ve buradan artan girişim kapasitesi firma sayısını artırarak rekabet ortamının oluşmasına yardımcı olacaktır. Ekonomik özgürlüklerin genişlemesinin rekabet üzerinde bir diğer olumlu etkisi ise yenilik yoluyla olacaktır: Ekonomik özgürlükler yenilikçi aktivitelerin artmasına katkı sağlayarak, yeni ürün geliştiren girişimlerin piyasaya girişini kolaylaştıracaktır. Artan rekabet hem daha kaliteli ürünler hem de daha düşük fiyatlar kanallarıyla tüketici refahının artmasına yardımcı olacaktır. COVID-19'un rekabet ve sosyo-ekonomik ve politik özgürlükler üzerindeki etkileri ise, hem pandeminin ne kadar süreceğine hem de pandemi-den çıkış ve sonrası için hükümetlerin tasarlayıp uygulayacağı politikalara ve uluslararası ekonomik ilişkilerdeki yeni eğilimlere bağlı olacaktır. Burada, hem sosyo-ekonomik hem de politik anlamda her ülkedeki başlangıç koşullarının ülkelerin politika tasarlama ve uygulama kapasitelerini belirleyeceği vurgulanmalıdır. Politika tasarlama ve uygulama kapasiteleri ise hem mevcut pandemi hem de gelecekteki pandemilere ve çevre ve iklim sorunlarına karşı mücadelenin ve ülkelerin yeniden uzun dönemli sürdürülebilir bir kalkınma patikasına dönüp, dönmeyeceğini belirleyecektir. Öte yandan, Carlin (2021), kamu sektörü ve piyasa boyutlu analizin yeterli olmadığını, sözü edilen sorunların aşılması söz konusu olduğunda üçüncü boyuta; sivil topluma da ihtiyacımız olduğunun altını çizmektedir. Doğrusu, sivil toplumun eğitim seviyesi ve örgütlenme düzeyinin hem piyasa hem kamu sektörünün kapasite, işleyiş ve birbirleri ile ilişkilerinin temelini oluşturduğunu ileri sürebiliriz.

Sivil toplumun eğitim seviyesi ve örgütlenme düzeyinin hem piyasa hem kamu sektörünün kapasite, işleyiş ve birbirleri ile ilişkilerinin temelini oluşturduğunu ileri sürebiliriz.

2.1. Küresel Piyasalarda Rekabet

Piyasa yapıları, "tam rekabet" koşullarına yakınsadıkça, toplumsal kaynakların kullanımı optimale yaklaşmakta ve tüketicinin ekonomik refahı artmaktadır. Ayrıca, tam rekabet piyasası, tanım gereği, hem tüketicilerin hem de üreticilerin ilgili ürünün piyasası ile ilgili her türlü bilgiye sahip oldukları ve kararlarını bu bilgiler temelinde özgürce verdikleri bir piyasa olduğu için, piyasa yapılarının tam rekabete yakınsaması ekonomik özgürlüklerin genişlemesine de katkı sağlamaktadır. Bu alt bölümün amacı, COVID-19 süreci ve sonrasında küresel piyasalarda ortaya çıkması muhtemel olan pi-

yasa yapılarını tartışmaktadır. Farklı mal ve hizmetlerin üretim , pazarlama ve tüketim süreçleri birbirinden önemli ölçüde farklılaşabildiğinden, rekabet koşulları da farklı olabilmektedir. Buna karşın, pandemi sürecinde gözlemlenen ekonomik dinamiklerin rekabet ile ilgili belirli eğilimleri ortaya çıkardığı görülebilmektedir. Bu eğilimlerin analizi, pandemi sonrası dönemin piyasa yapılarının ve bu yapıların hem uluslararası ekonomik ilişkiler hem de tüketicilerin refahı açısından sonuçlarını anlamayı kolaylaştıracaktır.

Mikroekonomik bir çerçeveden bakıldığında, tekelci ya da tekelci rekabetçi piyasa yapılarının ortaya çıkması için, bu yapılar içinde yer alan firma ya da firmaların yeni bir ürün ya da mevcut ürünlerin yeni versiyonlarını ortaya çıkarmaları gerekmektedir. Bu gereklilik piyasa türleri ekonomi politik düzenlemeler ile yaratıldığında da geçerliliğini sürdürmektedir. Bu bağlamda pandemi süreci dikkate alındığında ilk akla gelen ürünler sağlık ürünleri, özellikle salgının yayılmasını önleyici ürünler, aşı ve tedavi edici ilaçlar olacaktır. Ancak, bu ürünlerin üretimi rekabetçi firmaların sahip olduklarından çok daha büyük sermaye, özellikle araştırma ve geliştirme sermayesi ve uzmanlaşmış işgücünü gerektirmektedir. Bu nedenle, farklı ürün grupları ve sektörlerin bu süreçten nasıl etkileneceği de ayrıntılı bir analiz konusu olmalıdır. Ancak, rekabetin bir kurumsal yapı olarak niteliği bir ülkede piyasa yapılarının oluşumunu ve dönüşümünü büyük ölçüde etkileyeceğinden, hem ülkeler hem ülke grupları ve küresel ekonomi bu bağlamda da analiz edilmelidir. Aydın ve Özer (2020), COVID-19 sürecinde birçok ülkede rekabeti düzenleyen kurumların, aldıkları önlemlerin bir özetini sunmaktadırlar. Bu örneklerden iki temel sonuç çıkarılabilir. İlki, kriz dönemlerinin firmaların rekabet kurallarını ihlal etmeleri için uygun koşulları yarattığıdır. İkincisi ise, pandemi ve sosyo-ekonomik etkileri anlamında benzer olan krizlerde birçok mal hizmetin arzının sürdürülebilirliği firmalar arasında iş birliğini zorunlu kılmaktadır. Dolayısıyla ülkelerin rekabet kurumları, rekabet kuralları ihlalini önleyici düzenlemeleri yaparken bu hususları dikkate almalıdır. Bu bağlamda ülkelerde ekonomik özgürlükler ve iş yapma kolaylığının rekabetin kurumsal niteliğinin iki ana taşıyıcı sütunu olduğu vurgulanmalıdır.

Piyasa yapılarının değişken niteliği, yalnızca pandemi süreçlerinde değil, ama küresel ekonomik kriz dönemlerinde de yapısal dönüşüm baskılarının ortaya çıkmış olmasını ve bu baskıların küresel krizlerin niteliğine göre farklı alt piyasalarda rekabet ve kurumsal özellikleri değiştirmiş olmasını gerektirmektedir. Küresel krizler dikkate alındığında, yapısal dönüşüm, bir yandan ekonomilerin açıklık derecelerine, diğer yandan krizin coğrafi ko-

numlanması ve böylece ilgili ekonominin o bölge ile ekonomik ve ticari ilişkilerinin yoğunluğuna bağlı olacaktır. Bu noktada, ekonominin açıklık derecesinin küresel üretim ve tüketim süreçleri ve bu süreçlerin içinde oluştukları uluslararası piyasalarla entegrasyonu ifade ettiği akılda tutulmalıdır. Dahası, bu entegrasyon oldukça kompleks ve dinamik bir yapıda ortaya çıkmakta ve mal ve hizmet ve piyasa bağlamlarında tamamlayıcılık ya da rekabetçilik içerebilmektedir. Burada tamamlayıcılık ve rekabetçilik entegrasyonun ön koşullarını oluşturmaktadır.

Ekonomik İş Birliği ve Kalkınma Örgütü (EİBKÖ) (2020), ekonomi ve piyasaların çalışabilmesi için hükümetlerin COVID-19'a acil ve güçlü tepkiler vermesi gerektiğini, özellikle daha sağlam, kapsayıcı ve çevre ile uyumlu yeni bir ekonomik yapı için rekabet politikasının geleneksel analitik çerçevesinin gözden geçilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Analitik çerçevedeki revizyonun temel unsurlarından birisini dinamik etkinlikler oluşturmalıdır. Bu bağlamda, politikacılar, ekonominin etkinliği ile farklı kriz türlerine karşı daha dayanıklı ve sosyal ve fiziki çevre ile daha uyumlu bir ekonomik yapı arasında zor bir tercih ile yüz yüzedirler. Bu seçim hiç kuşkusuz ekonomik özgürlükler ve rekabetin önündeki kısıtların en aza indirilmesini amaçlayan bir çerçevede yapılmak durumundadır. Pandemi ve diğer reel şoklar ve küresel ölçekli ekonomik krizler, yerel ve küresel ölçekte kaynakların yeniden dağılımını zorunlu kılar. Böylesine büyük ölçekli kaynak dağılımı durumunda, ekonominin her katmanında ortaya çıkan değişimin hem ekonomik özgürlükler hem de rekabet ile ilgili doğuracağı sonuçlardan olumsuz olanların ayıklanması hem ülke hem de uluslararası boyutları olan yeni düzenlemeleri ve politika tasarımlarını gerektirir. Bu sürecin bu alt bölüm özelinde dikkate alınması gereken temel sonuçlarından birisi piyasalarla ilgilidir. Procacci vd. (2020), pandeminin başlarında, özellikle ABD'de piyasa yapılarının 2008 krizinin ortasındaki yapılara benzediğini, ancak tümüyle başka yapılara dönüşeceğine ilişkin emareler olduğuna işaret etmektedirler. EİBKÖ (2020) zarar eden firmaların bir kısmının piyasayı terk etmesi ya da varlıklarını sürdürebilmek için sağlıklı firmalarla birleşmeleri sonucu piyasalardaki artan bir yoğunlaşma öngörmektedir. Bu nedenle, her bir ülkede rekabet kurallarının tasarlanması ve uygulanmasından sorumlu otoritelerin piyasaların uzun dönemde doğru işleyebilmesi için gerekli politika tasarımlarında hükümete danışmanlık yapması gerektiğini önermektedir. Bunun bir nedeni, hükümetlerin özellikle firmalara yönelik teşviklerinin rekabeti bozucu etkilerinin olabilmesidir. Bunun sonucunda bir yandan verimli firmaların piyasayı terk etmesi sonucunda ekonomide

Böylesine büyük ölçekli kaynak dağılımı durumunda, ekonominin her katmanında ortaya çıkan değişimin hem ekonomik özgürlükler hem de rekabet ile ilgili doğuracağı sonuçlardan olumsuz olanların ayıklanması hem ülke hem de uluslararası boyutları olan yeni düzenlemeleri ve politika tasarımlarını gerektirir.

Sektör, spesifik mal ya da hizmet ve mevcut piyasa yapısından bağımsız olarak firmalar uluslararası arz zincirlerini yapılandırırken, sürdürülebilirliği önceleyeceklerinden daha büyük ürün sağlayıcılara yöneleceklerdir.

istihdam ve üretim kayıpları yaşanabilecek, diğer yandan konsantrasyon derecesi artarak piyasa eksik rekabet koşullarına yönelebilecektir. Bu süreç sonucunda ortaya çıkan eksik rekabetçi firmalar, yeni bir ürün ya da üretim tekniği geliştirerek piyasa gücü kazanan firmaların tersine, yenilikçi olmak, yeni üretim tekniği geliştirmek ve kaynak kullanımında optimal olmak konusunda bir piyasa baskısı altında olmayacaklardır. Etkin olmayan üretim teknolojileri ve optimal olmayan kaynak kullanımları ürün fiyatlarını artırarak ekonomide enflasyonist bir sürece ortam hazırlayacaktır. Sözü edilen gelişmelerin girdi üreten firmalar bağlamında gerçekleşmesi enflasyonist sürecin yayılma etkisini güçlendirecektir.

Pandeminin piyasa yapıları üzerindeki etkileri dinamik süreç sonunda farklı başlangıç koşullarına göre şekillenecektir. Pandemi, kısa dönemde en çok etkilediği alt sektörlerdeki yüksek maliyetli, özellikle yüksek işletme maliyetine sahip firmaları piyasadan çıkmaya zorlayacaktır. Ancak orta ve uzun dönemde, mal ve hizmetlere yönelik talep kaymaları başlangıçta daha verimli firmaların da piyasa paylarının azalmasına ve bu firmaların zarar ederek piyasadan çekilmelerine neden olabilecektir. Üçüncü bir dinamik etki firmaların dış ticarete konu olan ürünlerin piyasalarında olup olmamasına bağlı olarak ortaya çıkacaktır. Ülkenin dış ticaretinin desenindeki değişim de firmaların uzun dönem karlılığını etkileyerek daha çok büyümesine ya da piyasadan çıkmasına neden olacaktır. Böylece ilgili ürün ve ürün grubunun küresel piyasalarında yeni yapılar ortaya çıkmaya başlayacaktır.

Sektör, spesifik mal ya da hizmet ve mevcut piyasa yapısından bağımsız olarak firmalar uluslararası arz zincirlerini yapılandırırken, sürdürülebilirliği önceleyeceklerinden daha büyük ürün sağlayıcılara yöneleceklerdir. Bu gelişmenin özellikle girdi ve emtia piyasalarında daha çok gözlemlenebileceği ileri sürülebilir. Bunun yanında, hükümetler de özellikle stratejik ürünler için bu süreci bir politika olarak benimseyebilirler. Hükümetlerin firmaları uluslararası ürün sağlayıcıları konusunda özendirici ya da caydırıcı önlemlerle yönlendirmeleri, ilgili ürünlerin uluslararası piyasalarında yoğunlaşmasına katkı sağlayacaktır.

2.2. Ekonomik Özgürlükler

Ekonomik özgürlükler ile COVID-19'un yol açtığı can kayıpları ve psikolojik ve sosyo-ekonomik sonuçlar arasındaki nedensellik ilişkisi üzerine henüz yeterli sayıda ampirik çalışma yapıldığı söylenemez. Bunun en önemli nedenlerinden birisi hiç kuşkusuz pandeminin hala devam ediyor olmasıdır.

Ancak, nedensellik ilişkilerinin tespitinin hem sıklık hem de uzunluk olarak yeterli veri setlerini gerektirmesinin ampirik çalışmaları engelleyen temel neden olduğu söylenebilir. Öte yandan, sözü edilen nedensellik ilişkisinin iki değişken arasındaki ilişkinin yönünü ve ne kadar güçlü olduğunu gösteren korelasyon kavramından farklı olduğunun da altı çizilmelidir. İstatistiksel anlamda nedensellik, bir değişkenin cari dönemdeki değerini açıklamakta diğer değişkenin geçmiş değerinin katkı sağlamasını ifade etmektedir. Bu nedenle yapılan ampirik çalışmaların içeriğini ve bulgularını bu çerçevede değerlendirmek önemlidir. Ayrıca, belirli ve çoğu zaman kısıtlı varsayımlara dayanan teorik analizler ile veri temelli ancak farklı istatistiksel yöntemler kullanan analizlerin bulgularını değerlendirirken de dikkatli olmak gerekmektedir. Örneğin, Chen (2020) kurguladığı matematiksel modelin bulgularından yola çıkarak, ekonomik özgürlükler ile COVID-19 ilişkili can kayıpları arasında anlamlı bir ilişki bulamamakta, ancak parametrik olmayan yöntemler içeren istatistiksel analizlerin yapılmasını önermektedir. Diğer yandan, Szulczyk ve Cheema (2020), 163 ülkeyi kapsayan bir panel veri seti üzerine yaptıkları çalışmada, ekonomik özgürlüklerin yaygın olduğu ülkelerde COVID-19 kaynaklı can kayıplarının daha az görüldüğü bulgusuna ulaşmakta ve bu durumu şöyle açıklamaktadırlar: Daha düşük can kayıplarının nedeni, yüksek reel GSYH büyüme hızları ve daha çok sayıda doktor ve hastane yatak sayısı gibi daha iyi tıbbi kaynak varlıkları olmayıp, ekonomik özgürlüklerin gelişmiş olduğu ülkelerin sağlık krizlerini daha iyi yönetebilmeleridir. Sağlık krizlerini daha iyi yönetebilmenin gerisinde ise daha yenilikçi bir girişimci kapasitesi yatmaktadır. Baskıcı ülkeler bu yenilikçi girişim kapasitesinden yoksun kalmaktadırlar. Baskıcı hükümetlerin olmadığı ülkelerde iyi yönetim sağlık krizlerinden olumsuz etkilenenlerin, örneğin işsiz kalanların, zarar gören firmaların, özellikle araştırma merkezlerinin ihtiyaç duydukları yardımları almalarına olanak sağlamaktadır. Dahası, ekonomik özgürlükler ülkelerin kurumsal yapısının gelişmesine de katkı sağlamaktadır. Bu nedenle de politika yapıcıların ülkelerinin sağlık krizleri ile daha iyi mücadele etmeleri için ekonomik özgürlükleri geliştirmek için çaba harcamaları gerekmektedir.

Candela ve Geloso (2021), ekonomik özgürlükler ile pandemiler arasındaki ilişkiye ekonomik politik bir perspektiften yaklaşmakta; tıpkı doğal afetler ve savaşlarda olduğu gibi, ekonomik özgürlüklerin olduğu toplumların pandemilere uyum sağlamak konusunda ekonomik karar birimlerinde daha büyük bir esneklik sağladığını ileri sürmektedir. Böylece ekonomik olarak özgür toplumlar pandemilerin sonuçları ile mücadele etme konusunda daha iyi bir

Sağlık krizlerini daha iyi yönetebilmenin gerisinde ise daha yenilikçi bir girişimci kapasitesi yatmaktadır. Baskıcı ülkeler bu yenilikçi girişim kapasitesinden yoksun kalmaktadırlar.

Pandemi süreçlerinin sosyo-ekonomik özgürlükler üzerine getirdiği kısıtlamaların norm halini almaları da önlenmeli; dahası, bu kısıtlamaların politik özgürlükler önündeki kısıtlamalara temel teşkil etmeleri engellenmelidir.

konuma sahip olmaktadır. Bunun iyi bir ölçütünü pandeminin olumsuz ekonomik sonuçlarının daha hızlı bir biçimde ortadan kalkması oluşturmaktadır. Diğer yandan, Noviello vd. (2021), aşılama çabalarına karşın COVID-19'un hem küresel ekonomiyi hem de bireysel davranışları uzunca yıllar etkilemeye devam edeceğini vurgulayarak, ülkelerin başlangıç sosyo-ekonomik koşullarının pandeminin yayılması üzerindeki etkilerinin yeteri kadar araştırılmadığını ileri sürmektedirler. Geniş bir araştırma ekibince yürütülen bu çalışma, sosyo-ekonomik özgürlüklerin, gelir düzeyinin ve nüfus yoğunluğunun vaka, can kaybı, test sayısı ve aşılama oranı üzerindeki etkilerini incelemektedir. Çalışmanın istatistiksel bulgularına göre, sosyo-ekonomik özgürlüklerin geniş olduğu ülkelerde 2020 yılında daha yüksek vaka ve ölüm sayısı görülmektedir. Ancak, sosyo-ekonomik özgürlüklere sahip olan ülkelerin olmayanlara göre ilgili verileri daha hızlı ve doğru biçimde ilan ettikleri akılda tutulmalıdır. Ayrıca, sosyo-ekonomik özgürlüklere sahip olan ülkelerin kısıtlamalar konusunda daha esnek oldukları da vurgulanmalıdır. Bu durum sosyo-ekonomik özgürlüklerin halk sağlığı söz konusu olduğunda uygun biçimde yeniden tanımlanmasını gerektirmektedir. Buna karşın, pandemi süreçlerinin sosyo-ekonomik özgürlükler üzerine getirdiği kısıtlamaların norm halini almaları da önlenmeli; dahası, bu kısıtlamaların politik özgürlükler önündeki kısıtlamalara temel teşkil etmeleri engellenmelidir.

Birleşmiş Milletler (BM) (2020) yayınladığı raporda, yalnızca sosyo-ekonomik ve politik özgürlüklerin değil, insan haklarının da hem pandemi mücadelesi hem de pandeminin halk sağlığı ve insanların yaşamlarını ve geçimlerini nasıl etkileyeceği konusunda anahtar olduğuna vurgu yapmaktadır. İnsan hakları gözetilerek tasarlanan mücadele pandemiyi yenme konusunda daha iyi sonuç üretmekte, herkese sağlık hizmeti sunulmasını ve insan onurunun korunmasını garanti etmektedir. Bunun nedeni, insan haklarını gözeterek tasarlanan politika ve uygulamaların kimin pandemiden en çok zararı gördüğünün ve bu konuda ne yapılması gerektiğinin tespit edilmesine olanak sağlamasıdır. Daha önemlisi, insan haklarını ve özgürlüklerini gözetilen politika önlemleri pandemi sonrasında daha eşitlikçi ve sürdürülebilir ekonomiler ve toplumlar inşa edebilmek için olmazsa olmaz koşulu oluşturmaktadır.

COVID-19 sonrası dünyanın sosyal, ekonomik ve politik örgütlenme biçimlerinde, kurumlarında ve davranış biçimlerinde onlarca yıl sürececek bir adaptasyon ve yenileme süreci geçireceğini şimdiden öngörebiliriz. Yarım yüzyıla yakın süren liberalleşme ve getirdiği sosyo-ekonomik özgürlükler,

gelişmiş ekonomi ve demokratikleşme düzeylerine sahip ülkelerde dahi, pandeminin getirdiği zorluklar yanında politik çıkarlar sonucunda önemli ölçüde törpülandı. Pandemi yalnızca yeni kırılmalıklar yaratmakla kalmayıp, mevcut kırılmalıkların derinleşmesine de neden oldu. Krizin ortaya çıkardığı işsizlik, eşitsizlik ve yoksulluğu derinleştirmekle kalmayıp, fırsat eşitliği tabanını da ortadan kaldırarak pandemi sonrasında durumu geri döndürmeyi de zorlaştırdı. Bunda pandeminin kurumsal yapılar, sosyal yardımlaşma ağları ve bireysel reel ve beşeri sermayeleri zayıflatması önemli bir rol oynamaktadır.

Pandemi ile ekonomik özgürlükler arasındaki ilişkiyi incelemeye ortaya çıkan krizin ulusal ve küresel düzeyde rekabetçi piyasalar ve serbest ticaret üzerindeki etkilerinin analizi ile başlamakta yarar vardır. Yukarıda da vurgulandığı gibi, pandeminin piyasalar üzerindeki etkisi rekabetin formunu ve şiddetini bozucu yönde olacaktır. Pandemi sürecinin yarattığı en önemli sosyo-ekonomik sorun, geniş kitleler için işsizlik ve gelir yaratıcı ekonomik faaliyetlerin uzun süreli olarak sekteye uğramasıdır. Bu nedenle birçok ülkede hükümetler iş yaratmak ve işi ve firmaları korumak amacıyla, kamu sektörünün ekonomi içindeki ağırlığını artıracak birçok doğrudan müdahale aracı içeren ekonomi politika önlemlerini yürürlüğe koymaya başladılar. Bunun yanında, ulusal ekonomilerde talep bileşenlerindeki değişmelerin zorladığı kaynakların yeniden dağılım süreci ve bunun küresel ekonomiye yansımaları ulusal ve küresel düzeyde hem faktör hem girdi hem de nihai mal ticaretine yönelik müdahale sıklığını artırmaya başladı.

Küresel düzeyde kısa dönemde özellikle girdi arz zincirlerindeki kırılmalar ve aksaklıklar da müdahale yoğunluğunun artmasına katkıda bulundu. Hükümetlerin ekonomik müdahalelerini artıran orta dönem bir zorlayıcı, enerji sistemlerindeki dönüşüm ve genel olarak daha yeşil bir ekonomi yaratma çabasıdır. Daha uzun dönem ve küresel bir uzlaşmayı ve iş birliğini gerektiren unsurlar ise, çevre ve iklim sorunlarıdır. Ancak burada tartışılan hiçbir konu sosyo-ekonomik ve politik özgürlükleri kısıtlamayı temel bir gereklilik olarak savunmayı haklı çıkaramaz. Benzeri bir argüman küreselleşmenin tersine çevrilmesi için de geçerlidir. Pandemi sonrasında gelişmiş ülkeleri sözü edilen sorunları, sosyo-ekonomik ve politik özgürlükleri genişleterek çözebilen ülkeler olacaktır. Bu ülkeler aynı zamanda sağlık sistemleri başta olmak üzere, sosyo-ekonomik kurumlarını gelecek pandemileri önleyebilecek, pandemiler ortaya çıktığında en kısa sürede kontrol edebilecek ve zararlarını en aza indirecek biçimde kurgulayabilen

Yarım yüzyıla yakın süren liberalleşme ve getirdiği sosyo-ekonomik özgürlükler, gelişmiş ekonomi ve demokratikleşme düzeylerine sahip ülkelerde dahi, pandeminin getirdiği zorluklar yanında politik çıkarlar sonucunda önemli ölçüde törpülandı. Pandemi yalnızca yeni kırılmalıklar yaratmakla kalmayıp, mevcut kırılmalıkların derinleşmesine de neden oldu.

İçinde bulunduğumuz pandemi bir piyasa başarısızlığının sonucu olarak ortaya çıkmadı. Buna karşın, pandeminin doğal süreci ve ortaya çıkardığı politik süreç birçok ürün için piyasa başarısızlığı olarak adlandırılabilir durumlar yarattı. Birçok ülkede bu piyasa başarısızlığı hükümetlerce sadece ilgili piyasalar için değil, birçok diğer piyasaya müdahale için

ülkeler olacaklar. Ekonomik karar birimlerinin karar süreçleri için ihtiyaç duyacakları bilgiye özgürce ve düşük maliyetle ulaşmaları ve ulaştıkları bilgileri kullanarak özgürce kararlar verebilmeleri bu ülkelerin en önemli özelliğini oluşturacaktır.

Ekonomik özgürlükler ile ilgili önemli bir diğer tartışma alanını, küresel finansal kriz ile daha çok konuşulmaya başlanan ve pandeminin hararetlendirdiği piyasa başarısızlığı oluşturmaktadır. Küresel finansal krizde konut piyasası ve konut piyasası temelli finansal piyasalarda piyasa başarısızlığını doğrudan gündeme getirmek daha kolaydı. Ancak içinde bulunduğumuz pandemi bir piyasa başarısızlığının sonucu olarak ortaya çıkmadı. Buna karşın, pandeminin doğal süreci ve ortaya çıkardığı politik süreç birçok ürün için piyasa başarısızlığı olarak adlandırılabilir durumlar yarattı. Birçok ülkede bu piyasa başarısızlığı hükümetlerce sadece ilgili piyasalar için değil, birçok diğer piyasaya müdahale için gerekçe olarak kullanılmaktadır. Bu müdahaleler kimi zaman halk sağlığı ve toplumsal ekonomik refah için yararlı olmakla birlikte, birçok durumda sosyo-ekonomik özgürlüklerde gerekli olmayan kısıtlamaları beraberinde getirebilmektedir.

Pandemi sonrasındaki dönem, ekonomik özgürlüklerin, çevre ve iklim değişikliği, uzunca bir süre için işini kaybeden işçilerin niteliklerinin geliştirilmesi ve herkese iş ve eşit ücret temelli istihdamı ve halk sağlığı ve eğitim başta olmak üzere, ulaştırma ve iletişim alt yapısına ilişkin hem finansal hem de diğer kaynakların dağılımı ile ilgili rasyonel seçimler yapılmasının zorunlu olacağı konularla iç içe tartışıldığı bir dönem olacaktır. Bu ise, yeni dönemin yalnızca ekonomi politik yapıların değil, ama aynı zamanda sosyal ve kültürel yapıların da dönüşeceği ve birçok değiş tokuşu gerektireceği anlamına gelmektedir. Böylece, ekonomik karar birimleri tercihlerini yalnızca oy vererek yansıtmayacak, tercihlerin tasarlanmasına ve seçilmiş tercihlerin uygulanmasına da katılmak isteyeceklerdir. Bu nedenle, ekonomik özgürlüklerin kapsamı yeniden tanımlanma ve genişletilme ihtiyacı gösterecektir. Bu bağlamda oldukça önemli bir diğer dönüşüm, ekonomik ve sosyal yaşamın sınırlarında ortaya çıkacaktır. Sosyal yaşama daha çok zaman ayrılması, çalışma günlerinin azaltılması da özünde bir ekonomik özgürlük içeriğine sahip olacaktır. Bu süreç, daha karmaşık bir yeniden yapılanmayı, kentleşme yerine kıra dönmeyi, tersine göçü de gündeme getirebilecektir. Pandeminin tetiklediği, uluslararası göç patikalarındaki değişiklik de hem nedenleri hem sonuçları itibarıyla sosyo-ekonomik özgürlükler üzerinde önemli etkilere sahip olacaktır.

3. COVID-19 VE KÜRESEL BÜYÜME VE REFAH ETKİLERİ

UPF Baş Ekonomisti Gopinath (2021), doğru bir tespitle, pandemi küresel olarak ortadan kalkmadan, pandeminin ekonomik sonuçlarının ortadan kalkması ve küresel ekonominin toparlanmasının garanti edilemeyeceğini ifade etmektedir. Bu tespitin gerisinde yatan temel etken, Delta ve süper varyantların hızla yayılması, buna karşın dünya nüfusunun hala %15'ten daha azının aşılınmış olmasıdır. Ayrıca, küresel ekonomideki toparlanma devam etmekle birlikte, gelişmiş ülkeler ile Türkiye'nin de arasında bulunduğu yükselen piyasa ekonomileri ve gelişmekte olan ülkeler grubu arasındaki fark giderek büyümektedir. Daha önemlisi, UPF'nun hesaplamalarına göre, 2020-2022'yi kapsayan üç yılda gelişmiş ekonomilerde kişi başına gelir yaklaşık olarak %10 ve Çin hariç yükselen piyasa ekonomileri ve gelişmekte olan ülkeler grubunda yaklaşık olarak %20 azalacaktır. Bu büyük ekonomik refah kaybının uzun dönem etkileri de olacaktır. Kişi başına gelirin düşüşü tasarrufları ve buna bağlı olarak üretken yatırımları azaltacaktır. Böylece, pandemi sonrası dönemde de üretim kapasitesi ve istihdam kayıpları söz konusu olacaktır. Küresel ekonomide, ama özellikle gelişmekte olan ekonomilerde büyüme patikası aşağı kaymış olacaktır. Gelişmiş ekonomiler ile gelişmekte olan ekonomiler arasındaki farkın büyümesine açılmasının nedeni pandemi sonrasında üreticilere ve hanehalklarına sağlanan finansal desteklerin büyüklüğündeki farklılıklardır. Ayrıca, gelişmiş ülkelerde destekler devam ederken, Türkiye dahil, gelişmekte olan ülkelerin birçoğunda hem talep-arz dengesizlikleri hem de yapısal sorunlardan kaynaklanan enflasyon baskıları genişletici politikaların tersine çevrilmesine neden oldu. Ancak, sosyal ve ekonomi politik bir çerçeveden çok daha önemli olan, ekonominin yeteri kadar istihdam yaratamaması sorunu hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ekonomilerde devam etmektedir. Pandemi nedeniyle işini kaybedenlerin ve uzun süre işsiz kaldıkları için işgücü nitelikleri giderek kaybolan ve bu nedenle istihdam edilebilirlikleri azalan önemli sayıda çalışanın durumu her iki ülke grubu için de acil çözüm bekleyen konular arasındadır.

COVID-19 gibi pandemilerin, kapitalizmin temel kabuslarından biri olan finansal krizler kadar, hatta daha derin küresel reel ekonomik krizler yaratabileceğini göstermek için reel büyüme oranlarına bakmak gereklidir. Grafik 1, 2006-2021 dönemi için çeşitli ülke grupları ve ülkeler için çeyrek yıllık reel GSYH büyüme oranlarını göstermektedir. Grafikten yola çıkılarak yapılabilecek ilk gözlem, küresel finansal kriz ve pandemi süreçlerinde farklı

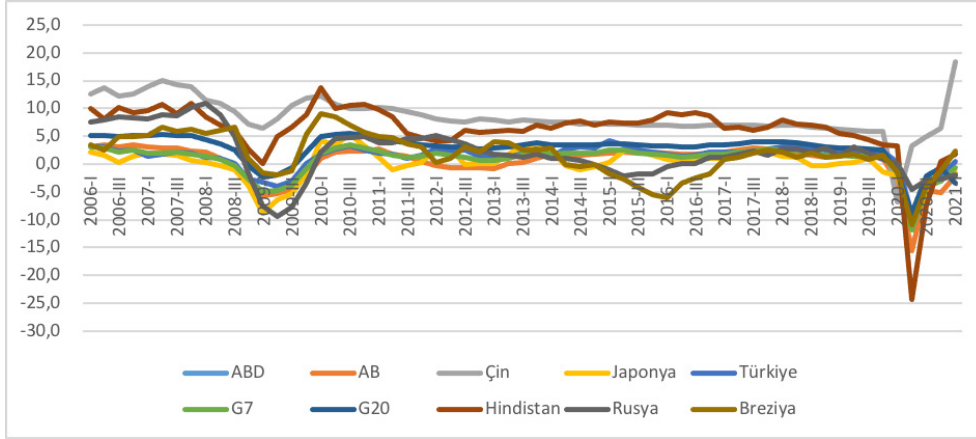
Kişi başına gelirin düşüşü tasarrufları ve buna bağlı olarak üretken yatırımları azaltacaktır. Böylece, pandemi sonrası dönemde de üretim kapasitesi ve istihdam kayıpları söz konusu olacaktır.

Küresel borç sorununun çözümü ise, uluslararası finansal ve ekonomik sistemin mimarisinde geniş bir uzlaşa gerektiren reformları zorunlu kılmaktadır. Pandemi ile mücadeleye için sağlanan destekler ve ortaya çıkardığı büyük bütçe ve cari işlemler açıkları, küresel borçluluk sorununu daha çok derinleştirirken, sorunun çözümü için uluslararası iş birliği ihtimali, atılan kimi adımlara rağmen zor gözükmektedir.

ülke grupları ve ülkeler için reel büyüme etkilerinin önemli ölçüde farklılaştığıdır. Bunda büyüme kuramlarının başlangıç koşulları olarak adlandırdığı, ekonomi politik örgütlenme biçimleri, ekonomilerin gelişmişlik düzeyleri, kurumsal yapıları, kaynak zenginlikleri ve çeşitlilikleri temel nedenleri oluşturmaktadır. Çin ve Hindistan bu çerçevede diğerlerinden en çok ayrışan ülkelerdir. Grafikten ulaşılabilecek ikinci bulgu ise, pandeminin olumsuz reel büyüme etkisinin finansal krizden çok daha derin olmasıdır. Pandeminin başında, ekonomik daralma ve toparlanmanın nasıl bir seyir izleyeceğine ve “V”, “W”, “L” ve “U” konjonktürel formlardan hangisinin daha olası olduğuna ilişkin tartışmalar yapılmıştı. Görsel olarak “V” tipi süreçten söz edilebilse de aşılama hızındaki yavaşlama ve varyantların varlığı, hem işgücü piyasası hem emtia ve mal ve hizmetler piyasalarında pandeminin gün yüzüne çıkardığı sorunlar sağ kolu çok yatık bir “W” sürecinin daha büyük bir olasılık olduğunu göstermektedir. Üstelik, pandeminin tetiklediği uzun dönem konjonktürel özellikleri tümüyle şimdiden öngörebilmek çok zordur.

Bredenkamp et al. (2020), borçluluk düzeyinin (pandemi öncesinde) gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde rekor düzeylere çıktığını, düşük gelirli ülkelerde de 2000’li yıllardaki borçların hafifletilmesinden beri giderek arttığını, küresel finansal koşullardaki daralmanın borç yükünü artıracaklarını vurgulamaktadırlar. Üstelik bu süreç yalnızca borçlu değil, alacaklı ülkeler için de potansiyel problemler içermektedir. Küresel borç sorununun çözümü ise, uluslararası finansal ve ekonomik sistemin mimarisinde geniş bir uzlaşa gerektiren reformları zorunlu kılmaktadır. Pandemi ile mücadeleye için sağlanan destekler ve ortaya çıkardığı büyük bütçe ve cari işlemler açıkları, küresel borçluluk sorununu daha çok derinleştirirken, sorunun çözümü için uluslararası iş birliği ihtimali, atılan kimi adımlara rağmen zor gözükmektedir. Uluslararası ekonomik sistemin işleyişi ile ilgili son dönemde atılan adımın “küresel vergi reformu ve kurumlar vergisi” girişimi olduğu söylenebilir. Buna karşın, küresel vergi reformunun daha çok gelişmiş ülkelerin vergi kayıplarını azaltacağını, gelişmekte olan ülkelerin düşük kurumlar vergisi yoluyla uluslararası doğrudan yatırımları özendirme olanaklarının azalacağı söylenebilir. Tasarruf ve yatırım açığı olan bu ülkelerde uluslararası yatırımların azalması hem büyüme hem istihdam hem de teknolojik gelişme açısından, özellikle uzun dönemli, olumsuz sonuçlar doğuracaktır. Bunun yanında, pandeminin ortadan kalkmaya başlaması ve enflasyonist baskıların gelişmiş ülkeler için de kalıcı hale gelmeye başlaması, bu ülkelerde de daraltıcı politikaları gündeme getirebilir. Gelişmiş ülkelerde daraltıcı politikalar, küresel finansal koşulların sıkılaşması anlamına gele-

Grafik 1: Reel GSYH Büyüme Oranları (%), 2006-2021.

Kaynakça: Ekonomik İş Birliği ve Kalınma Örgütü Veri Tabanı, <https://stats.oecd.org/>
Erişim Tarihi: Haziran 2021.

ceğinden, gelişmekte olan ülkeler hem finansal kaynaklara erişmekte zorlanacak ve böylece borçlarını çevirememeye riski ile karşılaşabilecekler hem de ulaşabildikleri finansal kaynakların maliyeti artmış olacaktır. Böylece küresel borçluluk sorunu daha yaygın ve derin hale gelecektir.

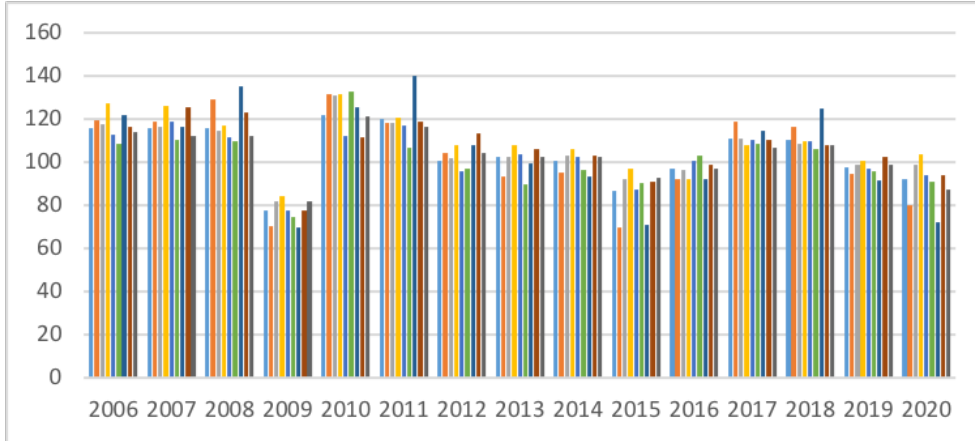
4. COVID-19, KÜRESEL TİCARET VE KÜRESELLEŞME

Uluslararası üretim ağları ve bu ağları belirleyen girdi-çıkı (geri-ileri bağlantı) ilişkileri küresel ticaretin deseni ve küreselleşmenin kapsamını belirlemektedir. Dahası, Çakmaklı vd. (2020) tarafından da vurgulandığı gibi, küresel ölçekli ekonomik krizler gibi pandemilerin ekonomik etkileri de uluslararası üretim ve ticaret ağlarınınca hem *yayılmakta* hem de derinleştirilmektedir. Sözü edilen yayılma ve etki süreci, üretim ağlarının yapıları yanında, ekonomilerin açıklık ve küresel ekonomilerle entegrasyon derecelerine de bağlıdır. Ancak kabaca, bir ülkede uluslararası ticarete konu olan mal ve hizmetlerin değerinin toplam üretim değeri içindeki pay olarak tanımlanan açıklık derecesi, küresel ekonomi ile entegrasyonun niteliğini yeteri kadar yansıtmayabilir. Bunun yanında, dış ticarete konu olan mal ve hizmetlerin bileşenlerinin neler oldukları da entegrasyonun derecesi ve niteliğini değerlendirmek için göz önüne alınmalıdır. Her ülke için benzeri bir değerlendirmeden yola çıkarak bir küresel ticaretin deseni tasvir edilebilir. Ancak, sözü edilen belirleme ilişkilerinin tek yönlü olmadığı akılda tutulmalıdır. Bu nedenle, küreselleşmenin de uluslararası ekonomik ilişkilerin kurumsal yapısının şekillenmesine katkı yaptığı vurgulanmalıdır. Bu

Küresel finansal koşullarındaki değişmelerin etkileri görece olarak daha kısa bir dönemde ve daha hızlı bir biçimde ortaya çıkacaktır.

çerçevede küreselleşmenin düzeyini topyekûn küreselleşme, topyekûn otarşi ve bu iki uç durum arasında kalan düzeyler olarak üç gruba ayırabiliriz. İlk uç durumda uluslararası ekonomik ilişkilerin önünde hiçbir yasal ve kurumsal engel söz konusu değildir; her bir ülkede üretilen tüm mal ve hizmetler uluslararası ticarete konu olmakta, her ülke başka herhangi bir ülke ile ekonomik ilişki içinde olabilmekte ve ticaret yapabilmektedir. Diğer uçta yer alan durum olan topyekûn otarşide her ülkenin tümüyle kendi kendine yeterli olduğu ve diğer herhangi bir ülke ile ekonomik ilişki içinde olmayıp, ticaret yapmadığı varsayılır. Gerçekte dünya ekonomisi tarihsel olarak farklı alt dönemlerde bu iki uç durumdan birine ya da diğerine yakınsamaktadır. Dahası her bir alt dönemde iç ekonomi-politik dinamiklerin bir sonucu olarak her bir ülkenin küresel ekonomik ve ticari ilişkilerdeki konumlanması farklı olabilmektedir. Özellikle, ülkelerin sektörel yapıları ve ürettikleri mal ve hizmetler bağlamında küresel ekonomi ile tamamlayıcılık ve ikame dereceleri, küresel ekonomik ve ticari ilişki desendeki konumlarını belirlemektedir. Öte yandan, herhangi bir alt dönemde geçerli olan konumlandırma, kaynağı her ne olursa olsun, küresel ekonomik krizler ya da küresel ekonomik sonuçları olan pandemiler tarafından bir daha eski duruma dönmeyecek biçimde değiştirilmektedir. Yeni konumlandırma, ilgili ekonomi için refah artırıcı ya da azaltıcı olabilir. Hangi durumun geçerli olduğuna bağlı olarak ekonomi politika tepkileri ortaya çıkacak ve bu tepkiler ülkenin küresel ekonomik konumlandırmasını tekrar değiştirecektir. Görüldüğü gibi, bir ülkenin küresel ekonomik konumlanması statik bir durumu değil, dinamik bir süreci içermektedir.

Pandeminin küresel ticaret deseni üzerindeki etkileri büyük ölçüde birkaç temel kanalla ortaya çıkacaktır: Bu kanallardan ilki, ikili ve çoklu ticari ilişkilerde ortaya çıkacak değişiklikler olacaktır. İkinci kanalı, belli ölçülerde mikroekonomik bir temele dayalı olarak, özellikle üretim faktörleri ve diğer temel girdilerin görece taleplerinde ve buradan görece fiyatlarda ortaya çıkacak değişiklikler oluşturacaktır. Küresel değer zincirlerindeki değişmeler, doğal olarak üçüncü kanalı oluşturacaktır. Ancak, ticaretin desenini aynı zamanda ticaretin finansman koşullarındaki değişmeler de etkileyecektir. Küresel finansal koşullarındaki değişmelerin etkileri görece olarak daha kısa bir dönemde ve daha hızlı bir biçimde ortaya çıkacaktır. Bu çerçevede sermaye hareketleri özel bir işlev üstlenecektir. Bu süreçte hemen her ülkenin sermaye hareketleri ile ilgili kurumsal ve yasal düzenlemelerini değiştireceğini ve yeni teşvik edici ve caydırıcı önlemler yürürlüğe koyacağını öngörebiliriz. Göç hareketleri de, kimi zaman doğrudan kimi zaman dolaylı ve etkisi gecik-

Grafik 1: İhracat (Önceki Yıl=100)

Kaynakça: Dünya Ticaret Örgütü Veri Tabanı, <https://data.wto.org/> Erişim Tarihi: Haziran 2021.

Göç hareketleri de, kimi zaman doğrudan kimi zaman dolaylı ve etkisi gecikmeli bir biçimde dağılmış olsa bile, pandemi sonrası küresel ticaret deseninde değişiklik yaratan kanallardan biri olma işlevi görecektir.

meli bir biçimde dağılmış olsa bile, pandemi sonrası küresel ticaret deseninde değişiklik yaratan kanallardan biri olma işlevi görecektir.

Grafik 2, küresel finansal krizin ve pandeminin küresel ticaret üzerine etkilerini karşılaştırmalı olarak tartışmamıza temel teşkil etmesi için hazırlanmıştır. Grafikte dünya, bölge, ülke ve ülke gruplarının ihracat değerleri, ilgili krizin kısa dönemli etkisini görebilmek için bir önceki yılın değerleri 100 olarak alınarak verilmektedir.

Küresel finansal krizin küresel ticaret üzerinde nasıl büyük bir tahribat yarattığı Grafik 2'den açıkça görülmektedir. Toplam ihracatın (dünya) endeks değeri 2006, 2007 ve 2008 yılları için sırasıyla 115,6, 115,8 ve 115,4'tür. Yani bu üç yılda küresel ihracat her yıl önceki yıla göre %15'in üzerinde bir artış göstermiştir. 2009 yılında toplam ihracat endeks değeri 77,5'e gerilemiş, yani ihracat bir önceki yıla (ve önceki üç yıl ortalamasına) göre %22,5 düşmüştür. Baz etkisinin de yardımıyla 2010 ve 2011 yıllarında sırasıyla 121,8 ve 120,0 değerlerini alan endeks 2012 yılında 100,3 düşmüş ve 2012-2014 arasında 101,0 ortalamaya sahip olmuştur. Küresel ihracat 2015 yılında önceki yıla göre %13,2 ve 2016 yılında önceki yıla göre %3,2 azaldıktan sonra 2017'de önceki yıla göre %10,8 ve 2018'de önceki yıla göre %10,4 artmıştır. Pandeminin etkileri 2019 sonunda Çin'de ağırlaşmaya başlamış, oradan Avrupa'ya, ABD'ye ve dünyanın geri kalanında yaygınlaşmıştır. 2019 yılında küresel ticaret önceki yıla göre %2,6 ve 2020'de önceki yıla göre %7,8 azalmıştır. Küresel finansal kriz ve pandeminin küresel ihracattaki olumsuz etkileri kıyaslandığında ilk krizin etkisinin tek yıllı sınırlı olduğu, ancak oldukça

Pandeminin tümüyle ne zaman sona ereceğini bugünden bilmememize karşın, küresel ekonomiyi ve ticareti beş yılı aşkın bir süre etkileyebileceği öngörülebilir. Dolayısıyla pandeminin kümülatif etkisinin küresel finansal krizden daha büyük olabileceği ileri sürülebilir.

derin olduğu görülmektedir. Pandeminin tümüyle ne zaman sona ereceğini bugünden bilmememize karşın, küresel ekonomiyi ve ticareti beş yılı aşkın bir süre etkileyebileceği öngörülebilir. Dolayısıyla pandeminin kümülatif etkisinin küresel finansal krizden daha büyük olabileceği ileri sürülebilir.

Grafik 2'den COVID-19 pandemisinin küresel ticaret üzerindeki etkisinin, küresel finansal krizle kıyaslandığında daha eşitsiz olduğu görülmektedir. Pandeminin ihracatını en olumsuz etkilediği bölge Ortadoğu'dur. Bunda Ortadoğu'nun en büyük petrol ve doğal gaz ihracatçısı olması ve azalan küresel üretimin enerji kaynaklarına olan talebi önemli ölçüde azaltması temel etkindir. İkinci en olumsuz etkilenen bölge ise, ikame olanağının yüksek olduğu ürünler ihracatçısı olan Afrika bölgesidir. İncelenen bölge ve ülkeler arasında ABD üçüncü en çok etkilenen ülke konumundadır. AB ise dördüncü en çok etkilenen ülke grubunu oluşturmaktadır. Pandeminin küresel ticaret üzerindeki etkisinin en düşük olduğu ülke Çin ve bölge Asya'dır. Çin ve Asya'nın en az etkilenmesinin nedeni birçok ekonomi için üretimin temel girdilerini ihraç etmeleridir.

Caron (2021)'in de vurguladığı gibi, içinde bulunduğumuz pandeminin küresel etkileri yalnızca küresel ekonomi ve ticareti değil, ama aynı zamanda liberal demokrasiler ve onlar arasındaki ilişkileri de politik ve sosyo-kültürel boyutlarıyla derinden etkiledi. Pandeminin halk sağlığı boyutuyla kontrol altına alınması, tedavisi ve aşı geliştirme süreçleri gibi, halkın temel ekonomik ihtiyaçlarının karşılanması, yukarıda da belirtildiği gibi, bireysel sosyo-ekonomik özgürlükler üzerinde kısıtlama tartışmalarıyla birlikte piyasa temelli ekonomiler ve devletçi ekonomiler ayrımını, ekonomilerin içe kapanmalarını ve küreselleşmenin en azından boyunun kısılmasının kaçınılmaz olduğu argümanlarının dile getirilmesine neden oldu. Ancak, iki durum; liberal demokrasiler, piyasa temelli ekonomi ve uluslararası sosyo-ekonomik ve politik kurumsal yapılarla entegrasyon ve kamu sektörünün ekonomide ağırlığı ve kapalı ekonomi, birer seçenek olarak dayatılmaz. Pandemi sonrasında dünyasında, demokrasiye ,piyasa ekonomisine ve kamu sektörüne ilişkin kurumsal yapılar ve açık ekonomiler birlikte var olacaklardır. Ancak, hem kamunun sosyo-ekonomik yaşamdaki ağırlığı hem de açıklık her ülkenin özgün koşullarına göre farklılaşacaktır.

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

COVID-19 pandemisi, bilim dallarının kendi aralarında ve birlikte insanların sağlıkları ve ekonomik refahı ile ne ölçüde karşılıklı etkileşim içerisinde

olduğunu açıkça görmemizi sağladı. Örneğin, artık viroloji ile halk sağlığını veya iletişim ve ulaşım bilimleri ile üretim teknolojilerini çalışan mühendislik dallarını ayırık bilimsel çalışma alanları olarak görmeyeceğiz. Ancak, özellikle halk sağlığı ile ekonomik refahın makro düzeyde de nasıl açık bir bağımlılık ilişkisi içinde olduğunu biliyoruz. Bunun yanında, COVID-19 pandemisi tüm dünyada toplumsal örgütlenmelerin aksaklıklarını ve özellikle kamusal yapıların kurumsal kapasitelerinin yetersizliklerini görmemizi sağladı. Pandemi, uluslararası yasal çerçevenin ve örgütlerin, uluslararası ekonomik ve güvenlik ilişkilerinin korunmasındaki rollerini ve aksaklıklarını da görmemizi de sağladı.

Pandemi, sosyo-ekonomik ve politik örgütlenmeler ve uluslararası ilişkiler üzerinde uzun dönemli etkiler ortaya çıkaracaktır. Bu etkilerin formları ve içerecekleri trendler, salgının tümüyle sonlandırılıp sonlandırılmayacağına; sonlandırılabilirse, bunun ne kadar zaman alacağına, bu pandemi-den çıkarılacak dersler bağlamında özelde yeni pandemilere karşı, daha genel olarak ise, çevre, iklim ve diğer küresel konular ile ilgili uluslararası kurumsal yapıların uluslararası iş birliğini destekleyecek bir biçimde yeniden yapılandırılabilir, yapılandırılmayacaklarına bağlı olacaktır. Ancak, her koşulda demokrasi ve bireysel özgürlüklerin geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması önem taşımaktadır. Ekonomik yapıların nasıl dönüşeceği, ilgili ülkenin gelişmişlik düzeyine ve ekonomik kaynak zenginliğine ve uluslararası ekonomik ve ticari ortaklarındaki gelişmelere bağlı olacaktır. Liberal ve sınırsız küresel entegrasyon yerini, küresel rekabet ve iş birliği öbeklerine ve bu öbekleri içeren ve/veya dışlayan kontrollü entegrasyona bırakacaktır.

KAYNAKÇA

Aydın, Buğra ve Nurhak Özer (2020), "Turkey: Impacts of COVID-19 on Competition: How are Competition Authorities Responding to the Pandemic?", <https://www.mondaq.com/turkey/antitrust-eu-competition-/942900/impacts-of-COVID-19-on-competition-how-are-competition-authorities-responding-to-the-pandemic>, Erişim Tarihi: Mayıs 2021.

Birleşmiş Milletler (2020). COVID-19 and Human Rights: We are all in this together, Report on Human Rights and COVID-19, https://www.un.org/victimsofterrorism/sites/www.un.org.victimsofterrorism/files/un_-_human_rights_and_covid_april_2020.pdf, Erişim Tarihi: Mayıs 2021.

Pandemi, uluslararası yasal çerçevenin ve örgütlerin, uluslararası ekonomik ve güvenlik ilişkilerinin korunmasındaki rollerini ve aksaklıklarını da görmemizi de sağladı.

- Bredenkamp, Hugh., Ricardo Hausmann, Alex Pienkowski ve Carmen Reinhart. (2020), "Challenges Ahead", içinde S. Ali Abbas, Alex Pienkowski ve Kenneth Rogoff (Editörler). (2020). *Sovereign Debt*, Oxford University Press, 365-404.
- Candele, Rosolino A. ve Vencent Geloso. (2021). "Economic Freedom, Pandemics, and Robust Political Economy", *Southern Economic Journal*, 21,1–17. <https://doi.org/10.1002/soej.12489>.
- Çakmaklı, Cem., Selva Demiralp, Şebnem Kalemli Özcan, Sevcan Yeşiltaş ve Muhammed A. Yıldırım. (2020). "COVID-19 and Emerging Markets: An Epidemiological Model with International Production Networks and Capital Flows", *IMF Working Paper*, WP/20/133.
- Carlin, Wendy. (2021). "The Third Pole", içinde Luis Garicano, *Capitalism after Covid: Conversations with 21 Economists*, CEPR Press, 99-105.
- Caron, Jean-François. (2021). *A Sketch of the World After the COVID-19 Crisis: Essays on Political Authority, The Future of Globalization, and the Rise of China*, Palgrave Macmillan, <https://doi.org/10.1007/978-981-15-7768-0>.
- Chen, Ray-Ming. (2020) "Whether Economic Freedom Is Significantly Related to Death of COVID-19", *Journal of Healthcare Engineering*, Cilt. 2020, Article ID 6660160, <https://doi.org/10.1155/2020/6660160>. Erişim Tarihi: Haziran 2021.
- Ekonomik İş Birliği ve Kalkınma Örgütü (EİBKÖ) (2020). "OECD Competition Policy Responses to COVID-19", https://read.oecd-ilibrary.org/view/?ref=130_130807-eqxnigyo7u&title=OECD-competition-policy-responses-to-COVID-19&ga=2.962993.1474884913.1624190898-1572611483.1615292098, Erişim Tarihi: Mayıs 2021.
- Gopinath, Gita (2021). "Drawing Further Apart: Widening Gaps in the Global Recovery", *IMF Blog*, <https://blogs.imf.org/2021/07/27/drawing-further-apart-widening-gaps-in-the-global-recovery/>. Erişim Tarihi: Temmuz 2021.
- Noviello, Alexander., Sameer Menghani, Maksym Bondarenko, Bhusan Mohanraj, Oliver Solensky, Ian Lee, Jordyn Vermut, Deyaan Guha, Shaan Choudhri, William Sabat ve Andrew Noviello. (2021). "Examining the Effects of Social and Economic Freedoms on the CO-

VID-19 Pandemic”, Research Square, <https://www.researchsquare.com/article/rs-401948/v1>, Erişim Tarihi: Mayıs 2021.

Procacci, Pier Francesco, Carolyn E. Phelan, and Tomaso Aste (2020). “Market Structure Dynamics during COVID-19 Outbreak”, arXiv:2003.10922 [q-fin.ST], Erişim Tarihi: Haziran 2021.

Szulczyk, Kenneth R., and Muhammad A. Cheema. (2020). “The impact of economic freedom on the COVID-19 Fatality Rate,” <https://www.researchgate.net/publication/343850047>, Erişim Tarihi: Haziran 2021.

LİBERAL PERSPEKTİF ANALİZ

Sayı: 20 • Eylül 2021

COVID-19'UN KÜRESEL EKONOMİK ETKİLERİ, PİYASA YAPILARI, EKONOMİK ÖZGÜRLÜKLER VE YENİ KÜRESELLEŞME

Harun Öztürkler

Çankaya Mahallesi Atatürk Bulvarı No: 160 D: 10, Çankaya, Ankara

(312) 213 24 00 www.oad.org.tr info@oad.org.tr

[f](https://www.facebook.com/ozgurlukarastirmalari) ozgurlukarastirmalari [t](https://twitter.com/ozgurlukar) ozgurlukar